

Vervolgcurcus Sterrenkunde

Ed P.J. van den Heuvel
Universiteit van Amsterdam

Gravitatiegolven en Compacte sterren:
Witte Dwergen, Neutronensterren en
Zwarte gaten

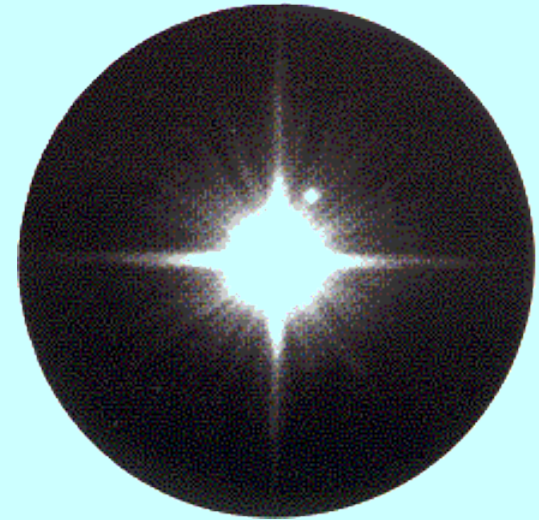
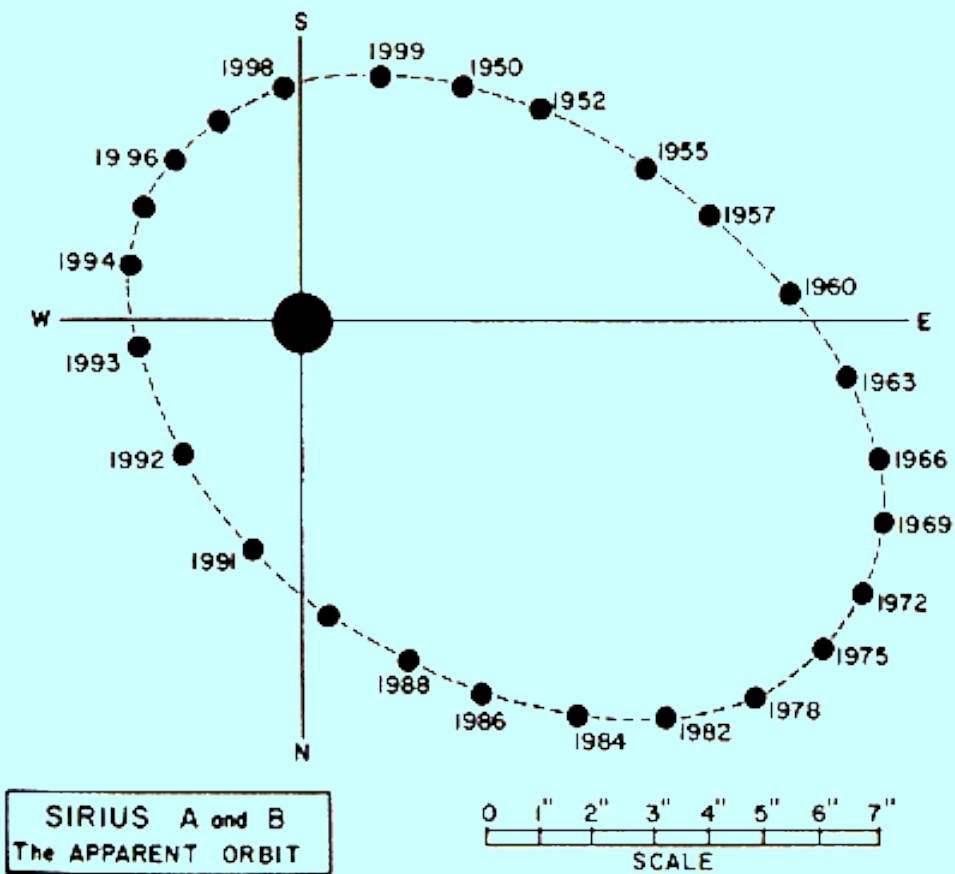
Amersfoort 20 2022

Levensduren van sterren

MASSA (in zon massa's)	LICHTSTERKTE (in zon-licht- sterktes)	LEVENSDUUR (in jaren)
1 (Zon)	1	10 miljard (10 000 miljoen)
2 (Sirius)	20	1 miljard = $(2/20) \times 10$ miljard
6 (Plejaden)	530	110 miljoen = $(6/530) \times 10$ miljard
16	16400	10 miljoen = $(16/16400) \times 10$ miljard
25 (Rigel)	100 000	5 miljoen
100 (Eta Car)	1000 000	3 miljoen jaar (1 miljoen jr?)
0.5 (M-dwerg)	0.04	136 Miljard jaar (69% van alle sterren!)

(in zware sterren: in verhouding groter centraal deel waarin kernfusie optreedt. Dit verlengt levensduur tot soms een factor twee)

Wat blijft er over aan het einde van
het leven van een ster?

Sirius B - in 1862 ontdekt door Alvan Clark - is 10 000 maal zwakker dan Sirius A. De omlooptijd is 50 jaar. De massa van Sirius B is 1 Zonsmassa, die van A is 2 Zonsmassa's

10.000 km
—

5.5 kg/Litre

EARTH

WHITE DWARF

1700 tons/
Litre

SIRIUS B

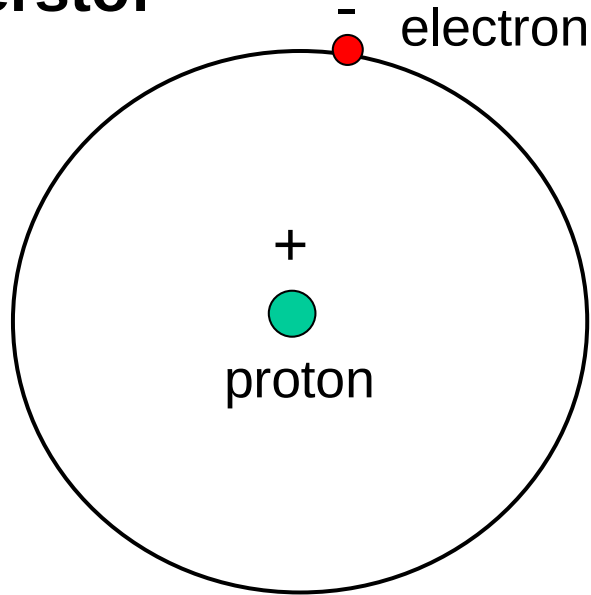

MASS: 332.000 x EARTH

SUN

Meer dan 20 000 witte dwergen bekend (in 1920: 10)
Nr. 10 tot ca 6700 ontdekt door Willem Luyten (1899-1994)

Waterstof

Atoom is leeg !

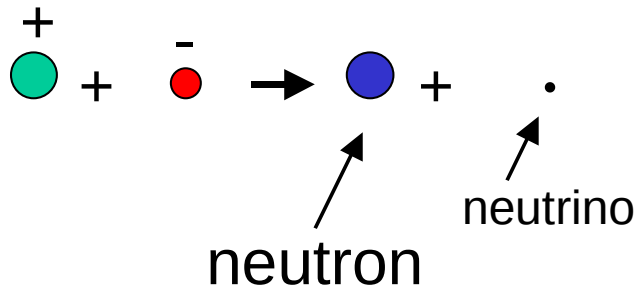
Doorsnee van kleinste electronenbaan: 50 000 maal groter dan doorsnee van atoomkern, dus:

Volume van atoom is
 $50\,000 \times 50\,000 \times 50\,000 = 10^{14}$
maal groter dan volume van kern

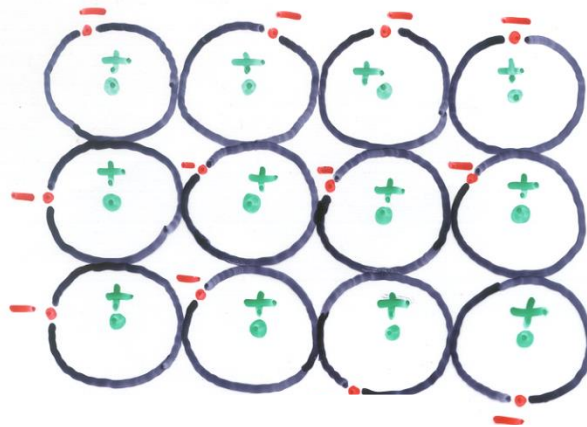
Gewone materie kan dus een factor 10^{14} samengeperst worden, voor alle lege ruimte er uit is.

Dit vereist een druk van 10^{30} bar (atmosfeer)

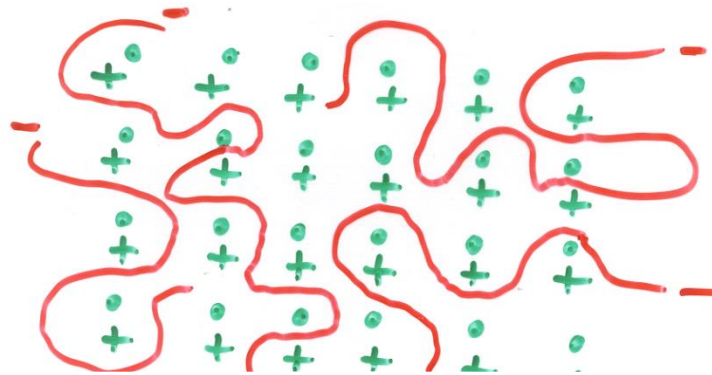
Druk in centrum van witte dwerg is “slechts” 10^{18} bar: nog veel lege ruimte

Proton en neutron zijn ~ 1840 maal zwaarder dan electron

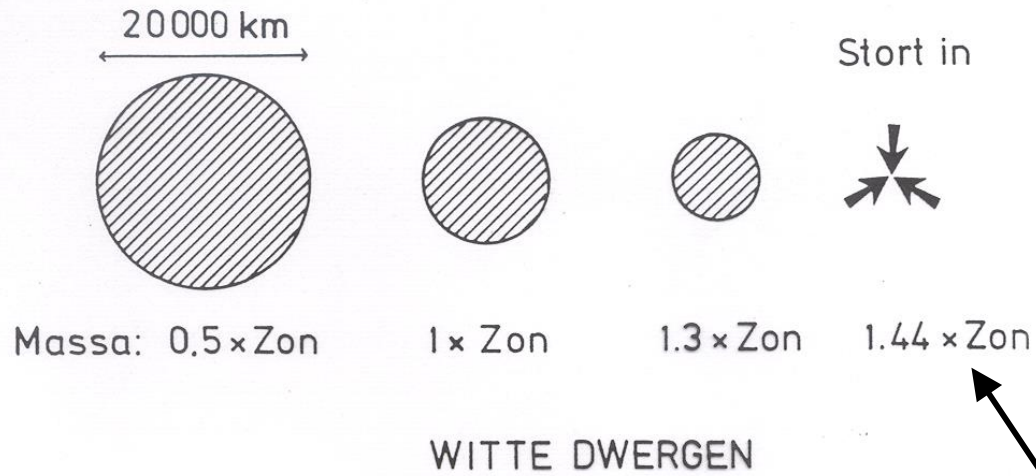
Normale materie: kleinst mogelijke stabiele electronen banen intact

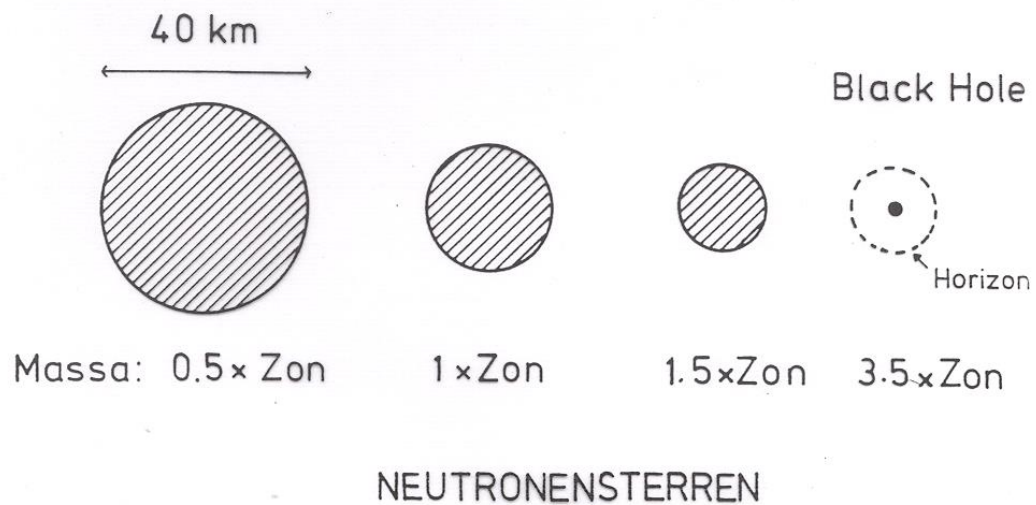
Electronen "ontaarding": atoomkernen dichter bij elkaar dan de diameter van de kleinst mogelijke stabiele electronen banen: electronen oefenen zeer grote, zgn. "Fermi-druk" uit

Witte Dwerg is
"uitgebrande",
dode ster:
Kernen van
Helium, koolstof
en zuurstof

Bij niet te
hoge tempe-
ratuur

(1911- 1995)
Chandrasekhar-limiet
 (1930)

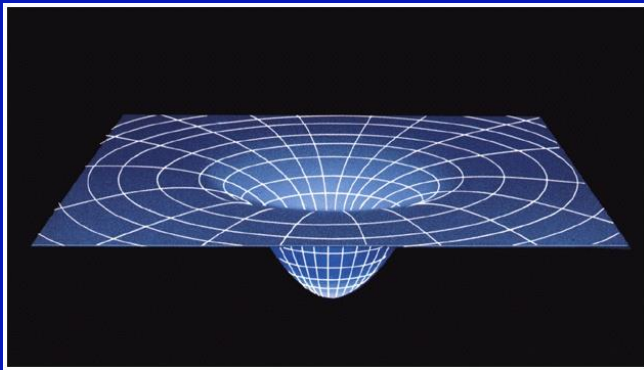
Stralen van witte
 dwergen en
 neutronensterren
 Met toenemende
 massa's

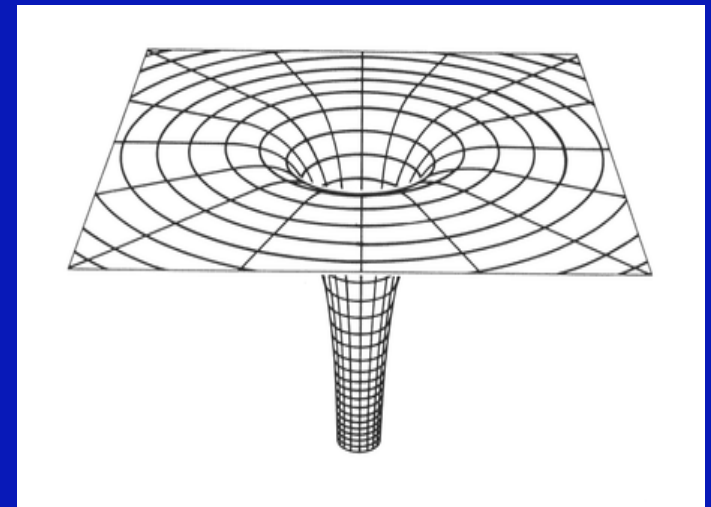
Neutronenster: 420 000 maal massa van
aarde in bol van 20 km diameter

Zwaartekrachts versnelling = 100 miljard
maal die op Aarde

Ontsnapsnelheid van oppervlak = $0.5c$
(vergelijk Aarde: 11.2 km/sec)

Neutronenster: nog bodem;
licht kan er nog uit
(*Oppenheimer en Volkoff 1938*)

Zwart gat: geen bodem
(*Oppenheimer en Snyder 1939*)

EINDSTADIA VAN STERREN

STERREN TOT 8 ZONMASSA'S

10000 KM

300 000 AARDMASSA'S

STERREN VAN 8 TOT ~ 25 ZONMASSA'S
LEVEN KORTER DAN 20 MILJOEN JAAR

450 000 AARDMASSA'S

20 km

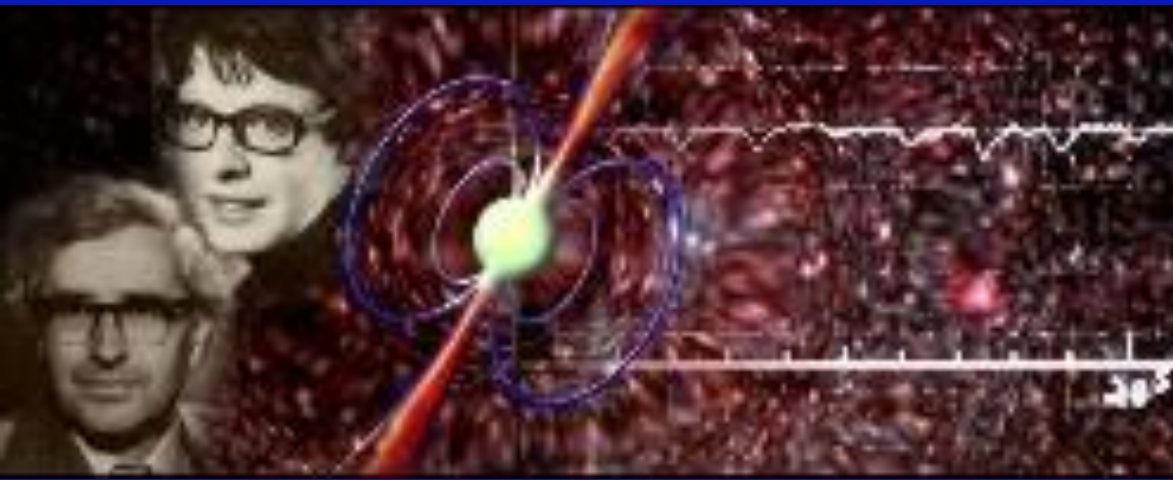

STERREN ZWAARDER DAN 25 ZONMASSA'S
LEVEN KORTER DAN 5 MILJOEN JAAR

1 MILJOEN AARDMASSA'S

ZWART GAT

1967: Studente Jocelyn Bell ontdekt de eerste pulsar CP 1919, regelmatig pulsende radiobron met $P=1.33$ sec

Deze periode kan nog net voor een trillende of snelroterende Witte Dwerf, maar sneller kan niet voor zo'n ster

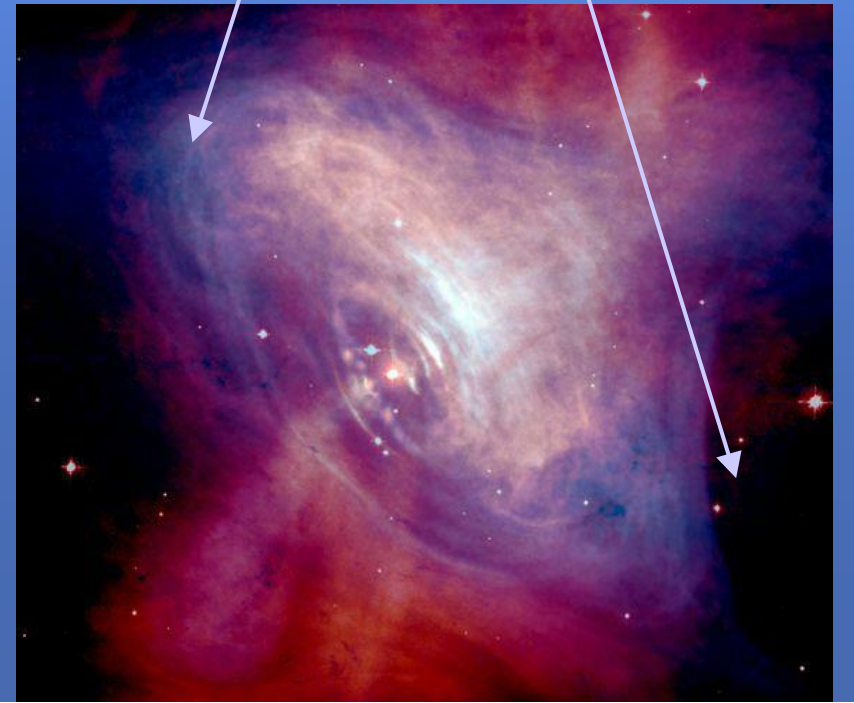
Een Neutronenster heeft een eigen trillingstijd en kortste rotatieperiode van ongeveer één duizendste seconde!

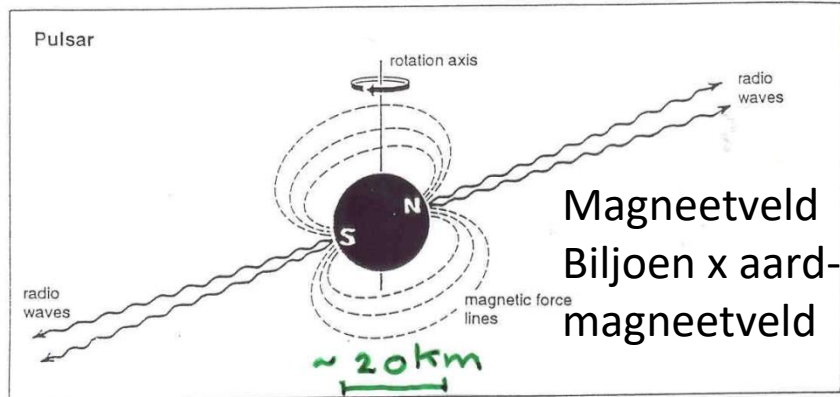
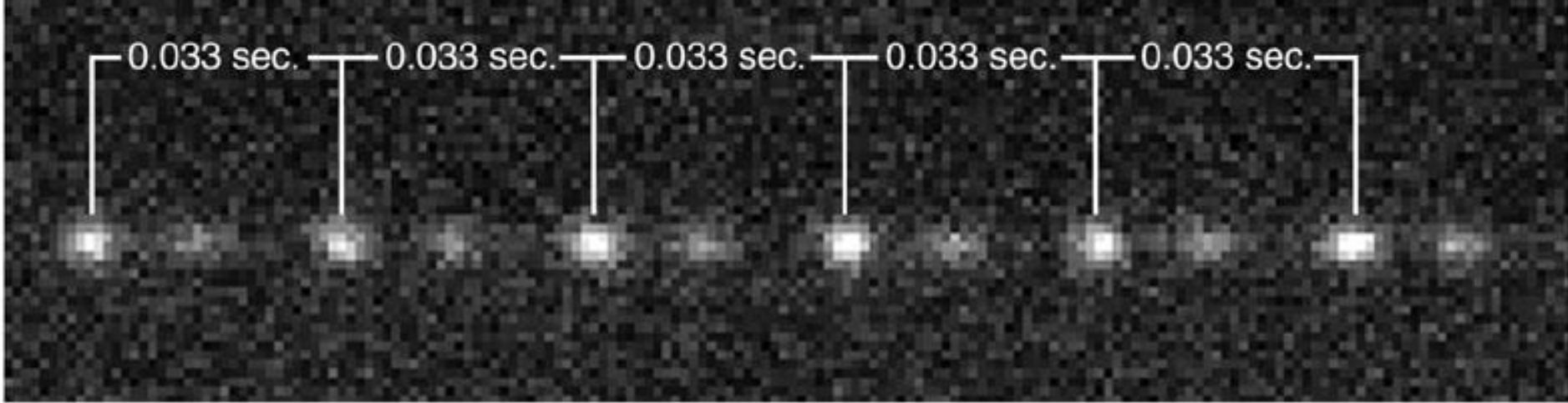

Crab Nebula, ESO-VLT
Remnant of Supernova 1054 AD

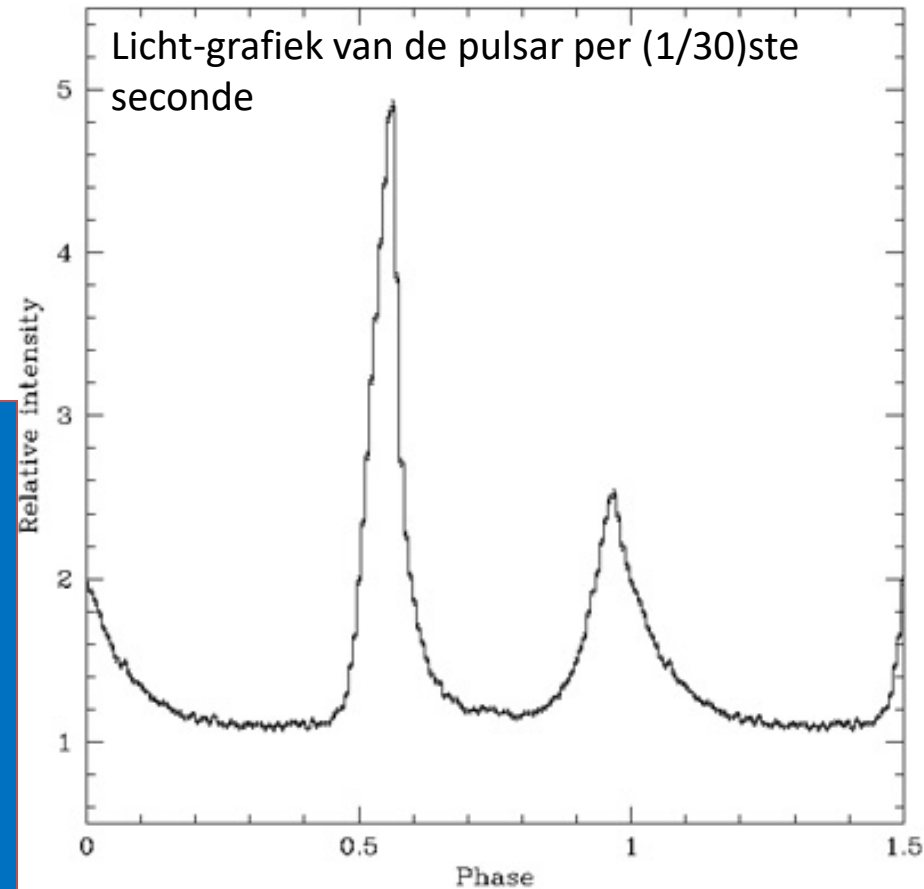
Distance 5000 lightyrs
Expansion velocity $\sim 1500 \text{ km/s}$

Chandra: X-ray picture

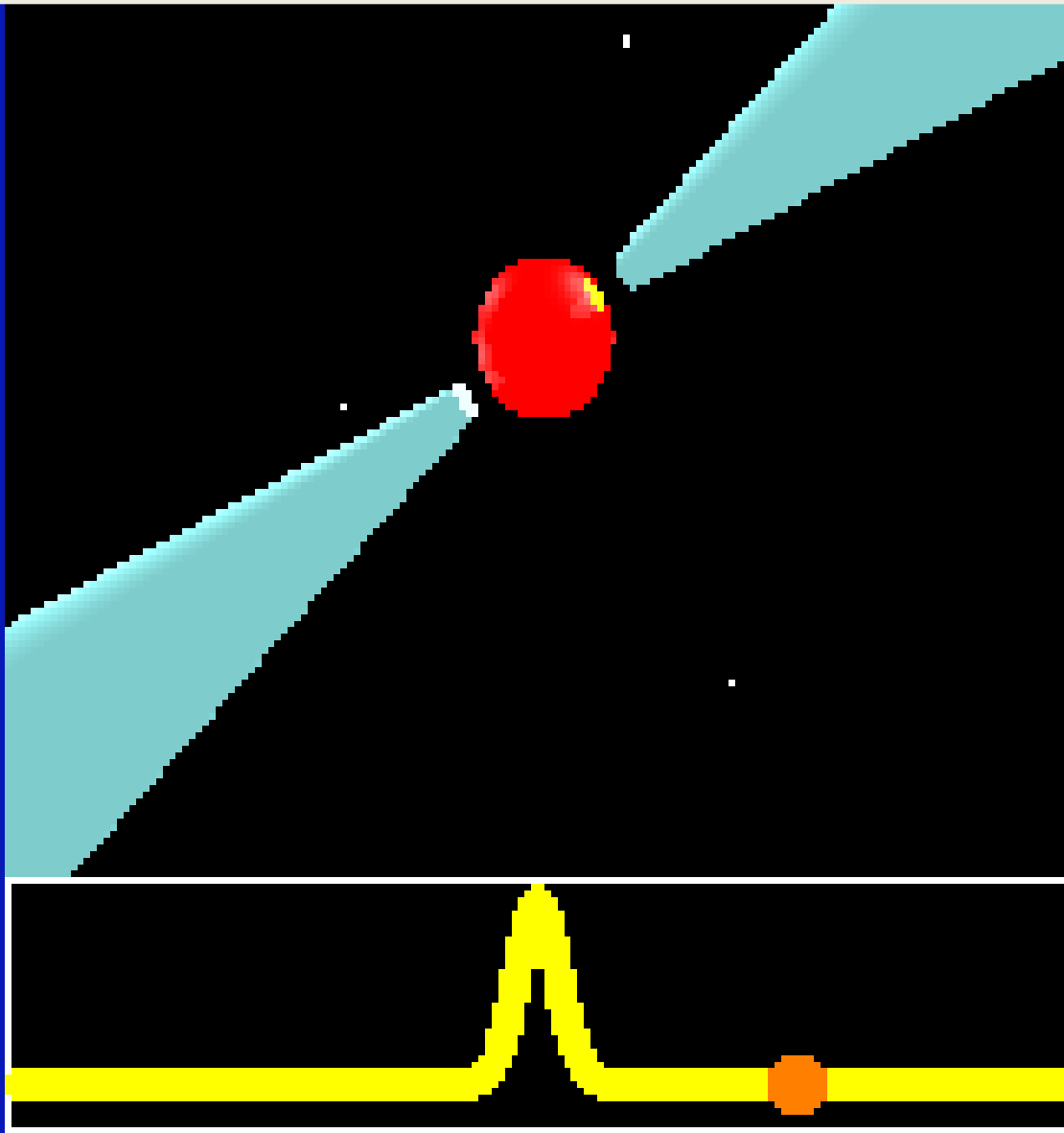

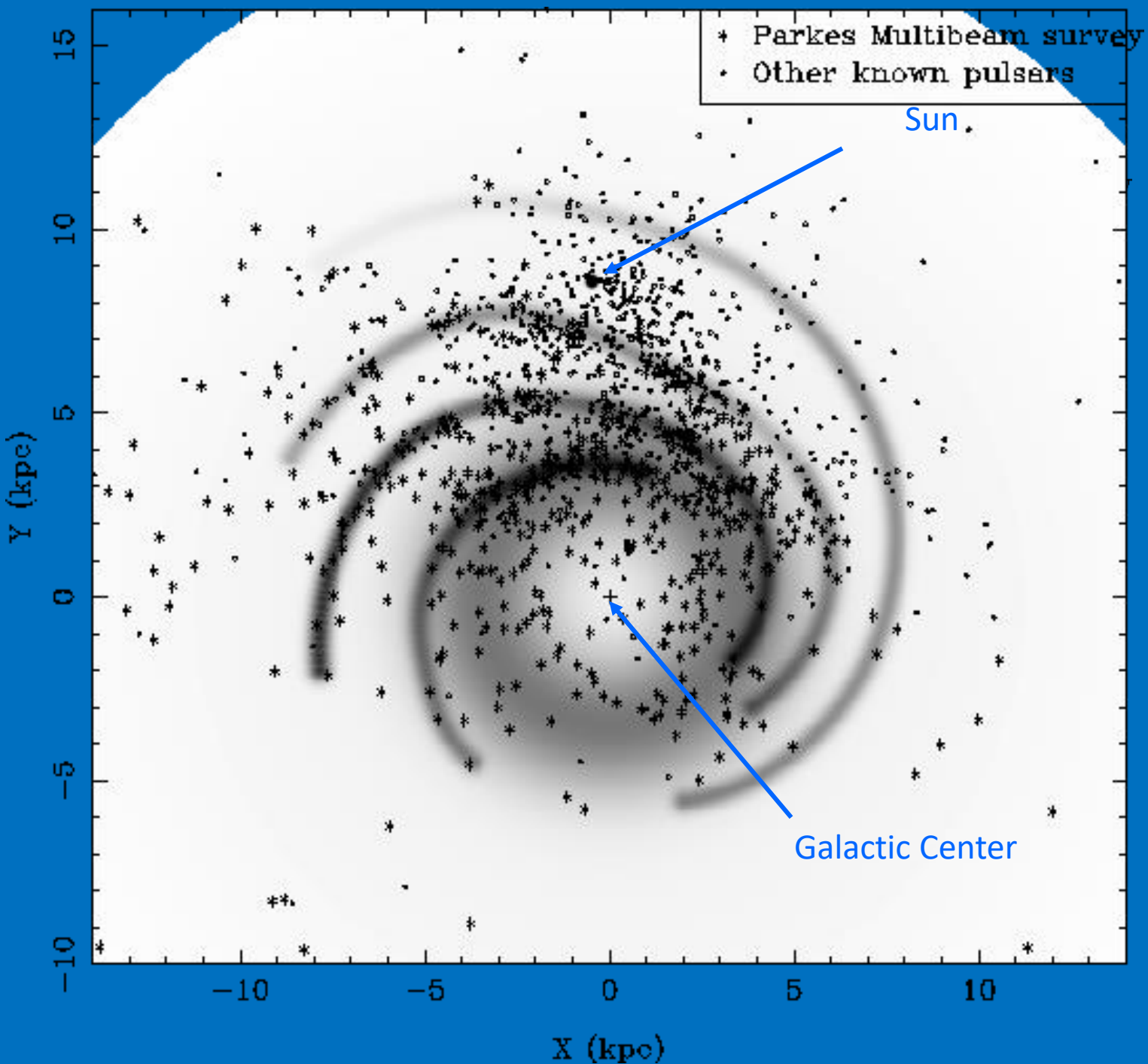

Krab Pulsar,
Periode 0,033 seconden

Lighthouse model of a Pulsar

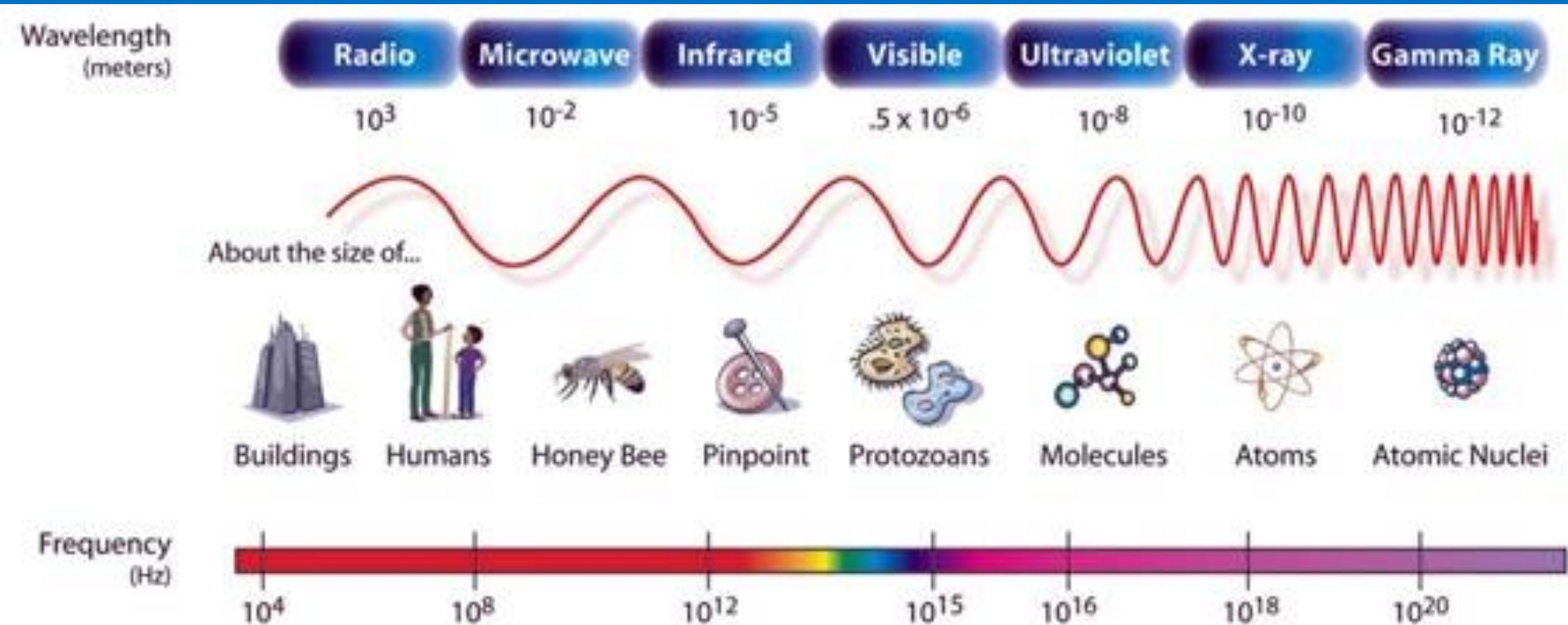
Plaatsen
van
ongeveer
1800
bekende
radio
pulsars
in het vlak
van de
Melkweg
(thans ongeveer
2900 pulsars
bekend)

Dubbele neutronenster PSR J 0737: omlooptijd 2.4 uur; baan-excentriciteit 0.08
Systeem verliest energie door uitzenden van Gravitatiegolven en over 86 miljoen jaar
zullen de sterren met elkaar versmelten. Draaien dan 1000 x per seconde om elkaar.

WE KENNEN NU 20 VAN ZULKE DUBBELSTERREN IN ONS MELKWEESTELSEL

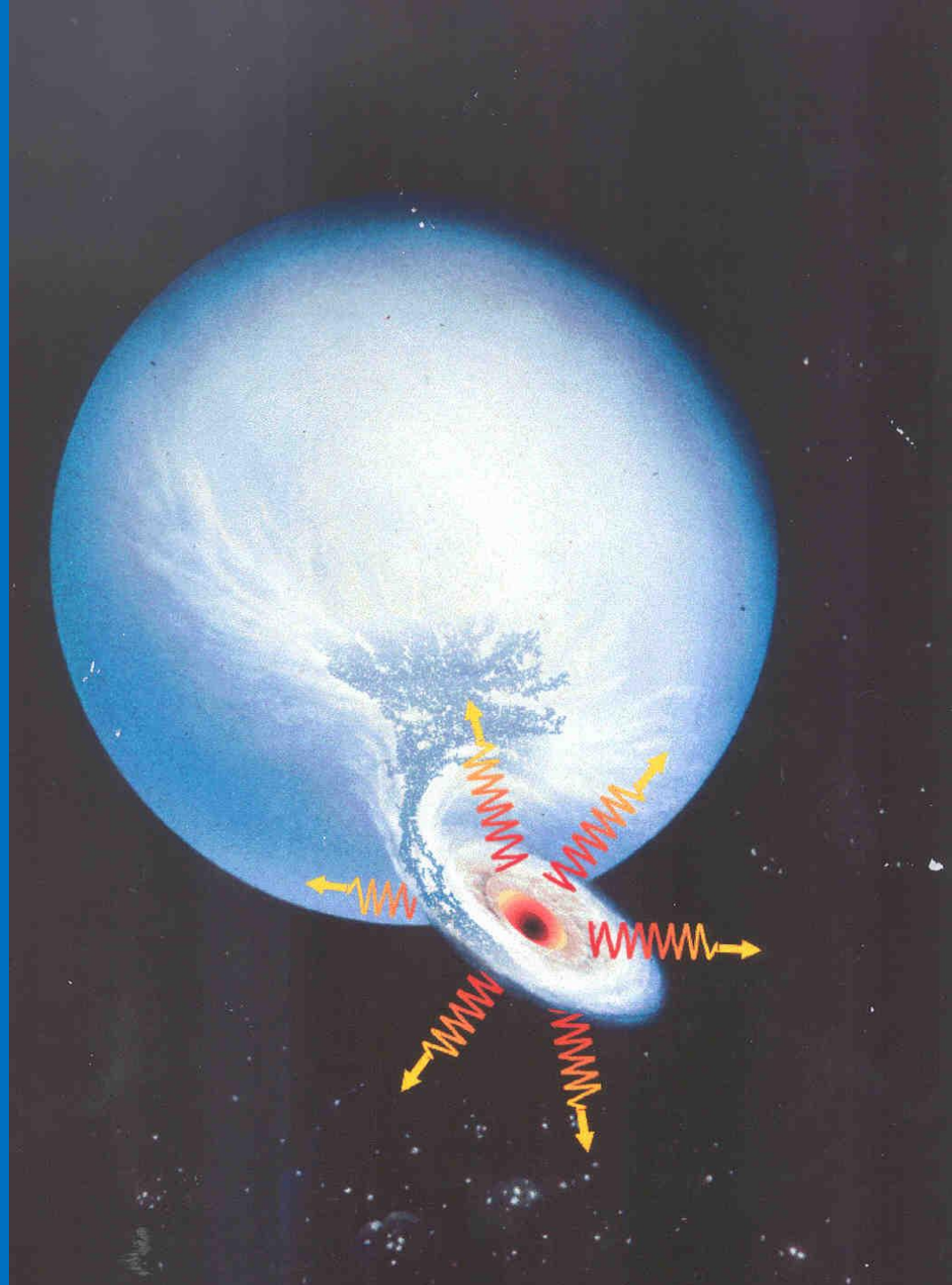

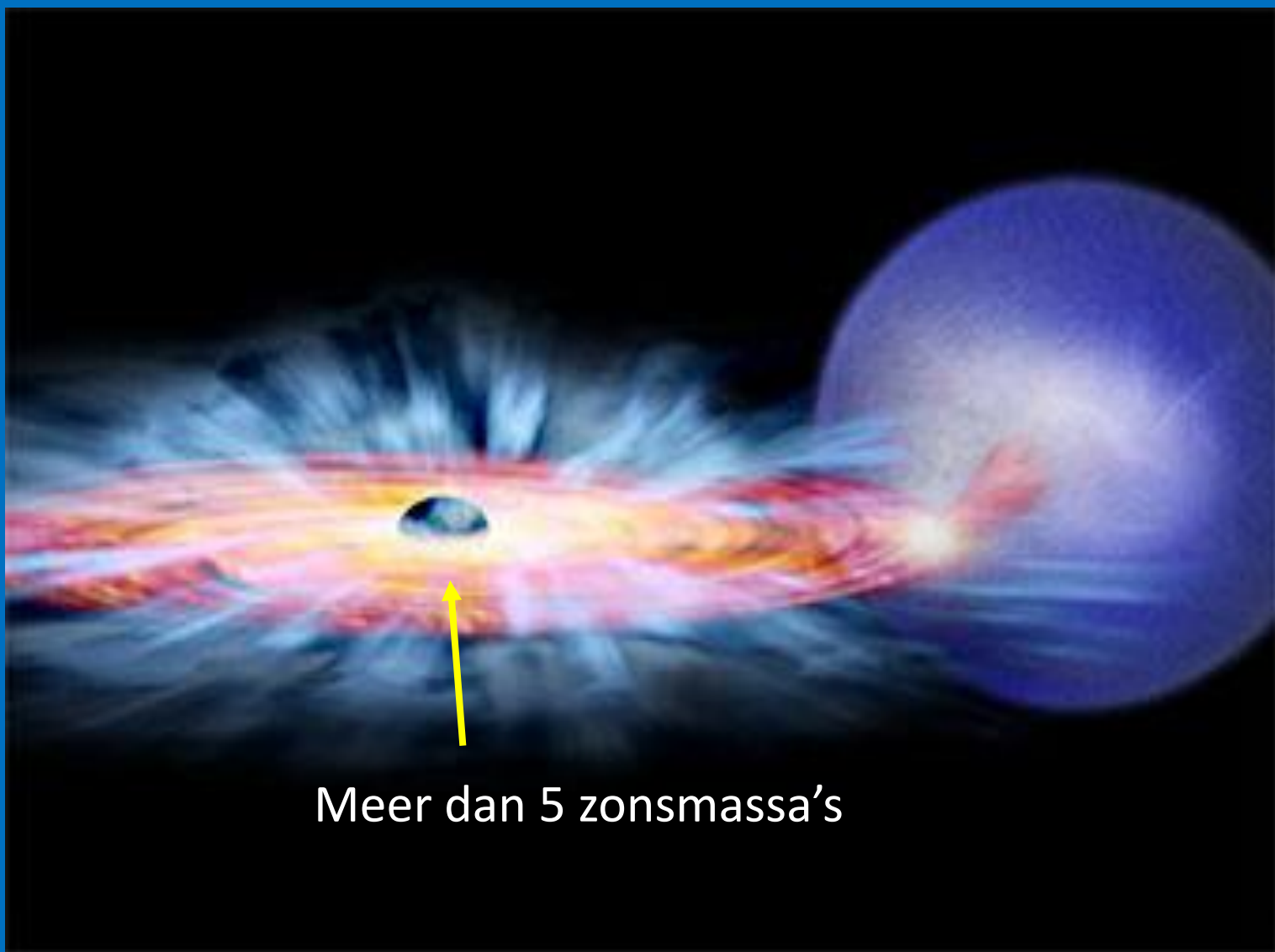
De verschillende soorten electromagnetische stralingen, alle planten zich voort met de lichtsnelheid

Pulserende zware röntgen-dubbelster

Blauwe superreus
met een massa-
invangende
neutronenster als
begeleider. Baan-
omlooptijd tussen
2 en 165 dagen

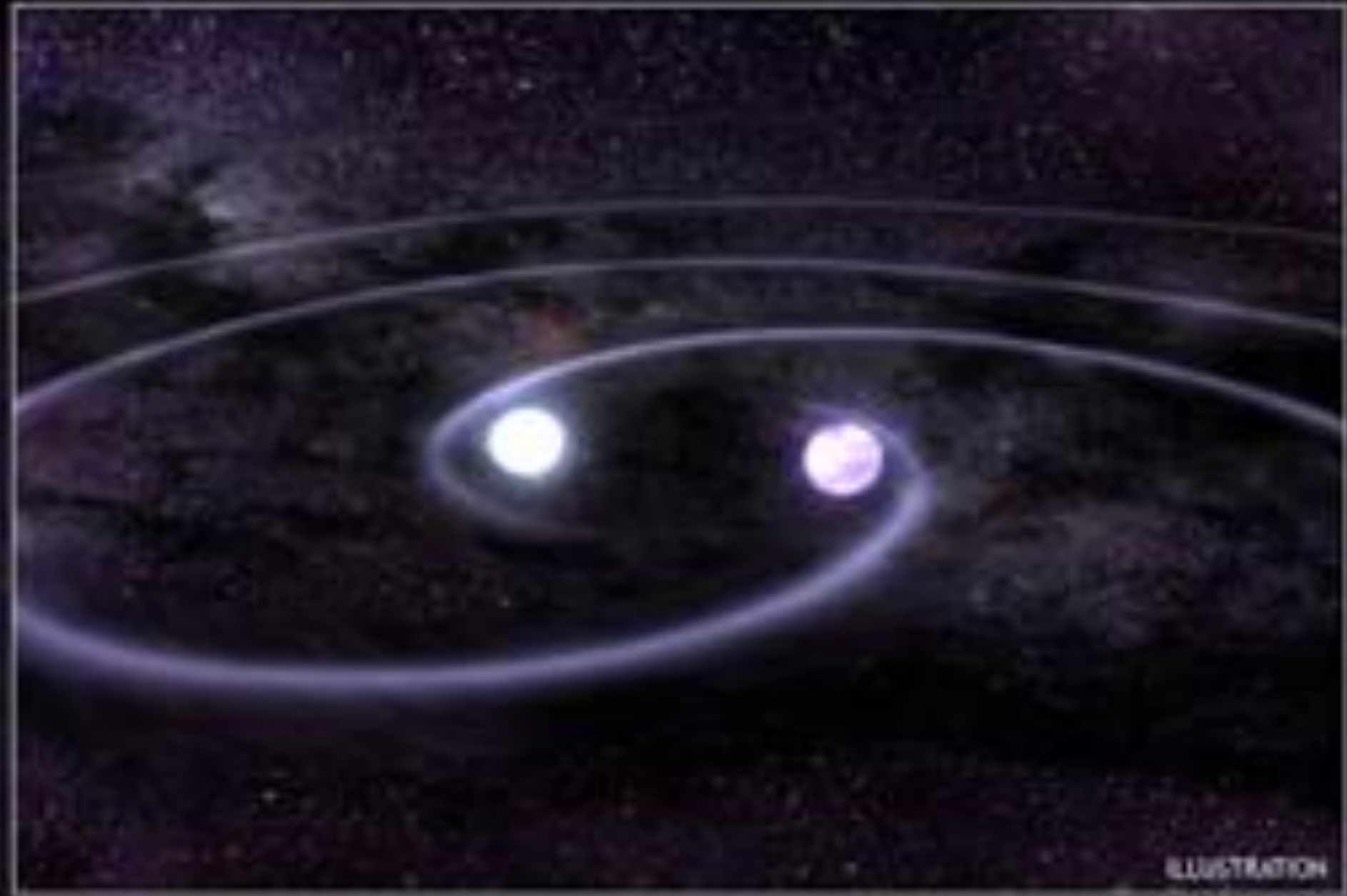

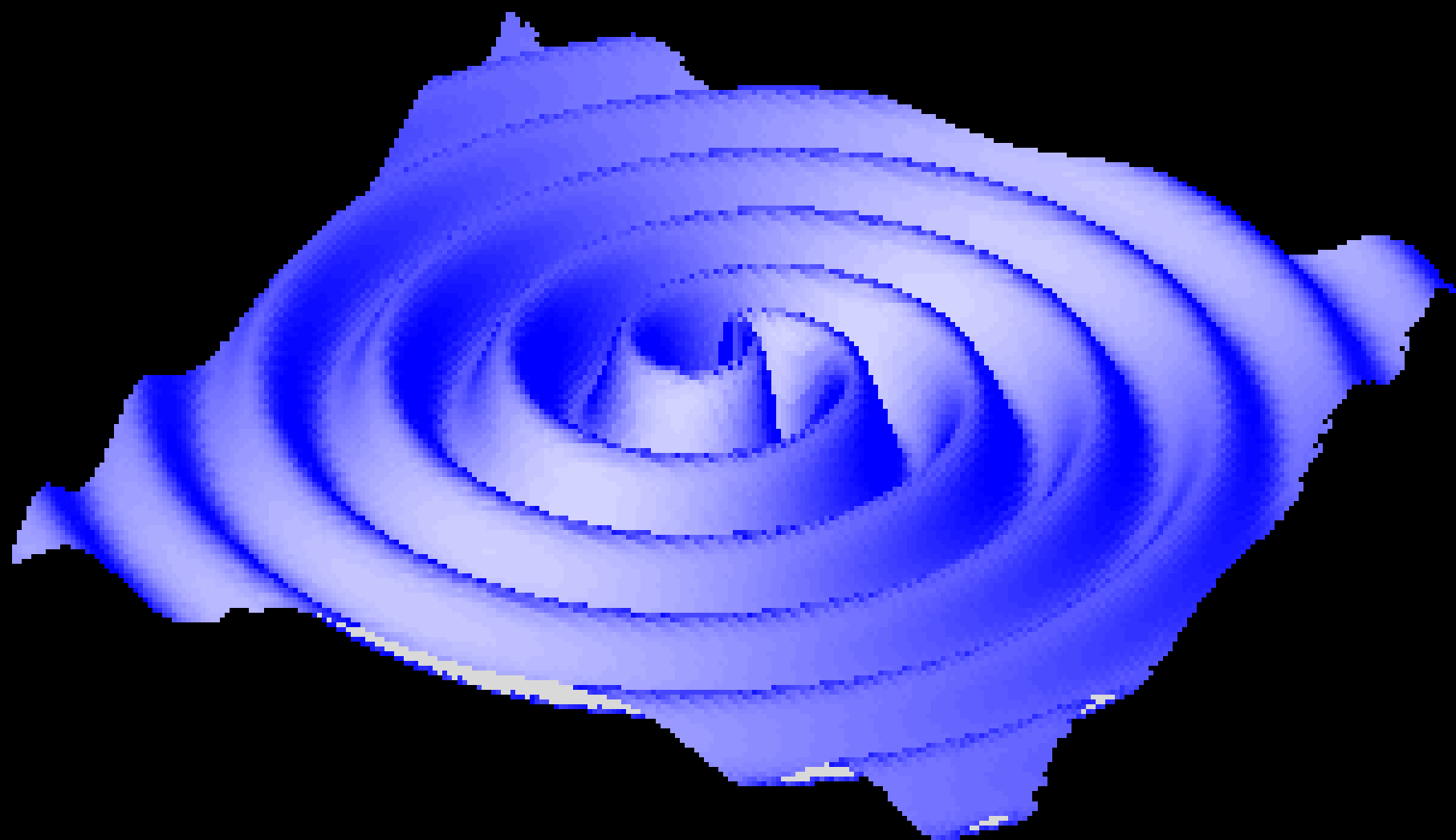

Meer dan 5 zonsmassa's

Zwart gat röntgen-dubbelster; meer dan 30 bekend in Melkwegstelsel en nabije sterrenstelsels (o.a. in de Grote Magelhaense Wolk en M33); massa's 5 tot 20 x Zon

Gravitatiegolven zijn ECHTE rimpelingen van de ruimte, planten zich met lichtsnelheid voort

Ontdekkingen van laatste zes jaar: Gravitatiegolven van versmeltende dubbele zwarte gaten en neutronensterren

LIGO= Laser Interferometer Gravitationalwave Observatory.

LIGO meet verplaatsingen van 1 op 10^{21} . Dit betekent dat hij op 4 kilometer lengte een verplaatsing kan meten van minder dan één duizendste van de middellijn van een proton (atoomkern van waterstof).

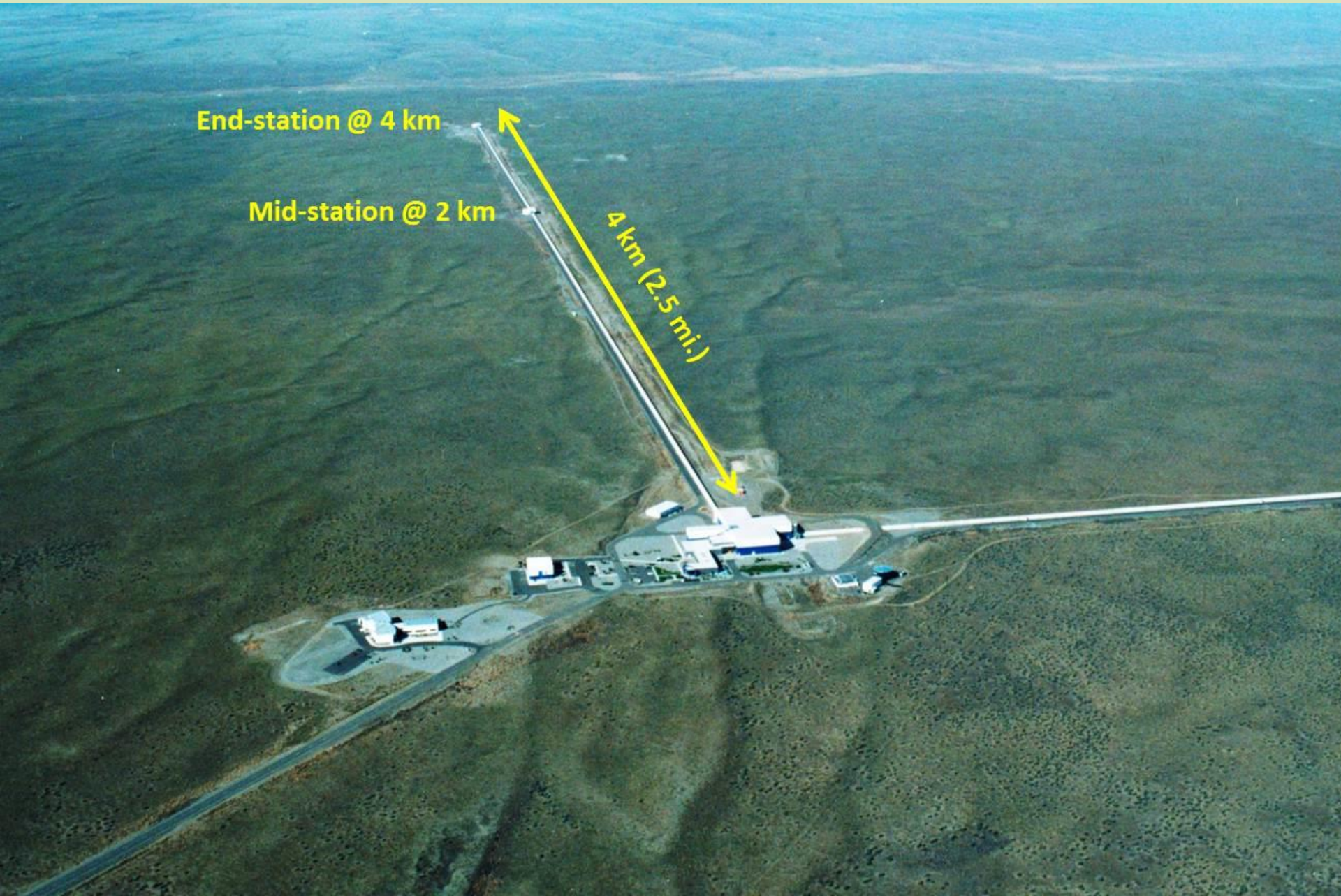
Nodig om Gravitatiegolven te meten van twee versmeltende neutronsensterren op 100 miljoen lichtjaren. Tot 2015 was dit sterkst denkbare bron v. gravitatiegolven.

[verplaatsing gelijk aan 1/25-ste millimeter op 4.2 lichtjaren lengte]

End-station @ 4 km

Mid-station @ 2 km

4 km (2.5 mi.)

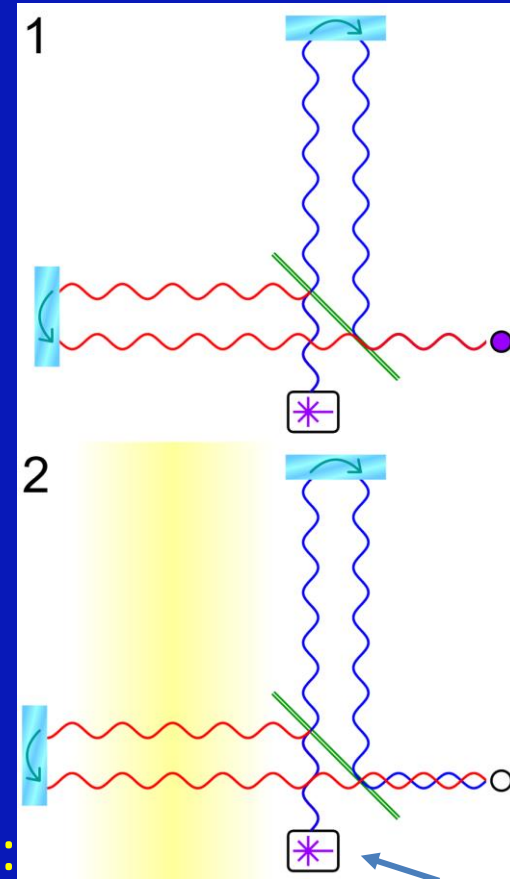

Principe van LIGO en VIRGO

(heen- en terug-
gaande lichtbundels
gescheiden weer-
gegeven)

1. Geen wegverschil
tussen de gereflec-
teerde bundels:
versterking (in fase)

2. Gravitatiegolf (geel)
verkort de horizontale
arm: Wegverschil 0.5λ :
uitdoving (tegenfase)

detector

Laser-lichtbron
1064 nm Nd:YAG

14 September 2015:

Eerste LIGO ontdekking:

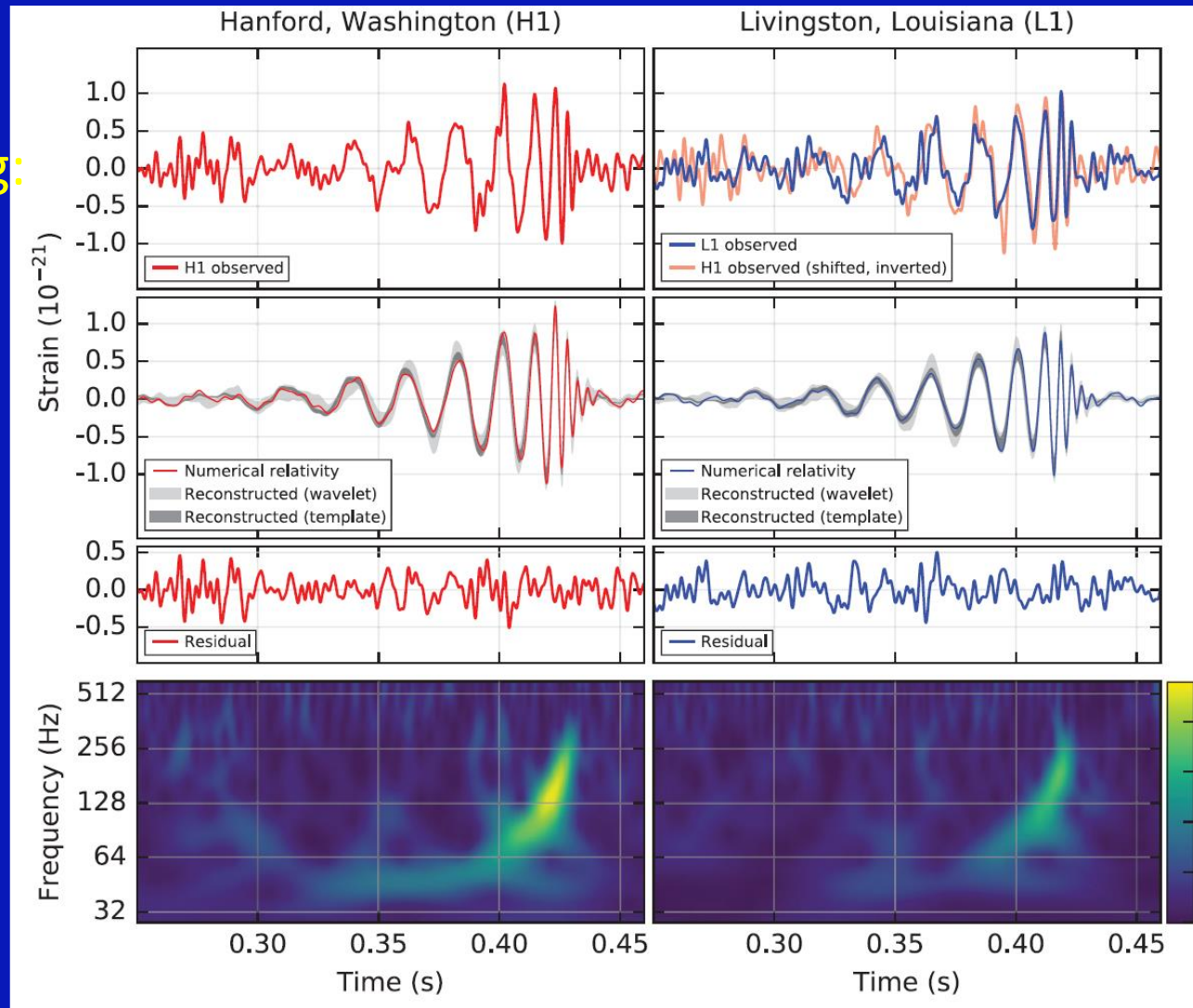
Versmelten twee zeer
zware zwarte gaten:

36 en 29 Zonsmassa's;

3 zonsmassa's
volledig in energie
uitgestraald.

Afst.: 1350 miljoen
lichtjaar)

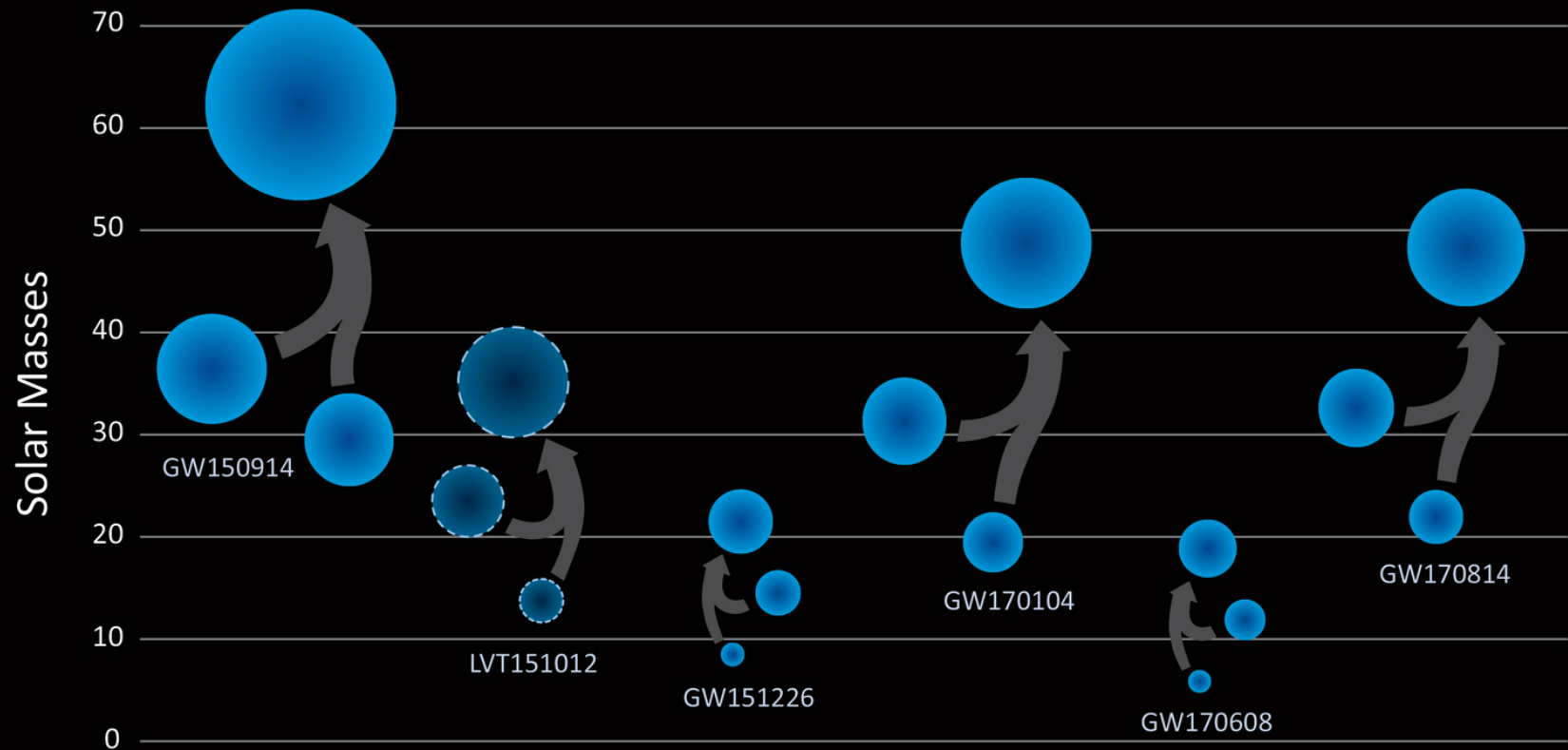
NU WETEN WE: DUBBELE
BLACK HOLES BESTAAN

Hierna in 2015-17 nog 5 dubbele BH versmeltingen
gezien, en in de Jaren hierna nog vele meer

De eerste zes LIGO dubbele black holes

Black Holes of Known Mass

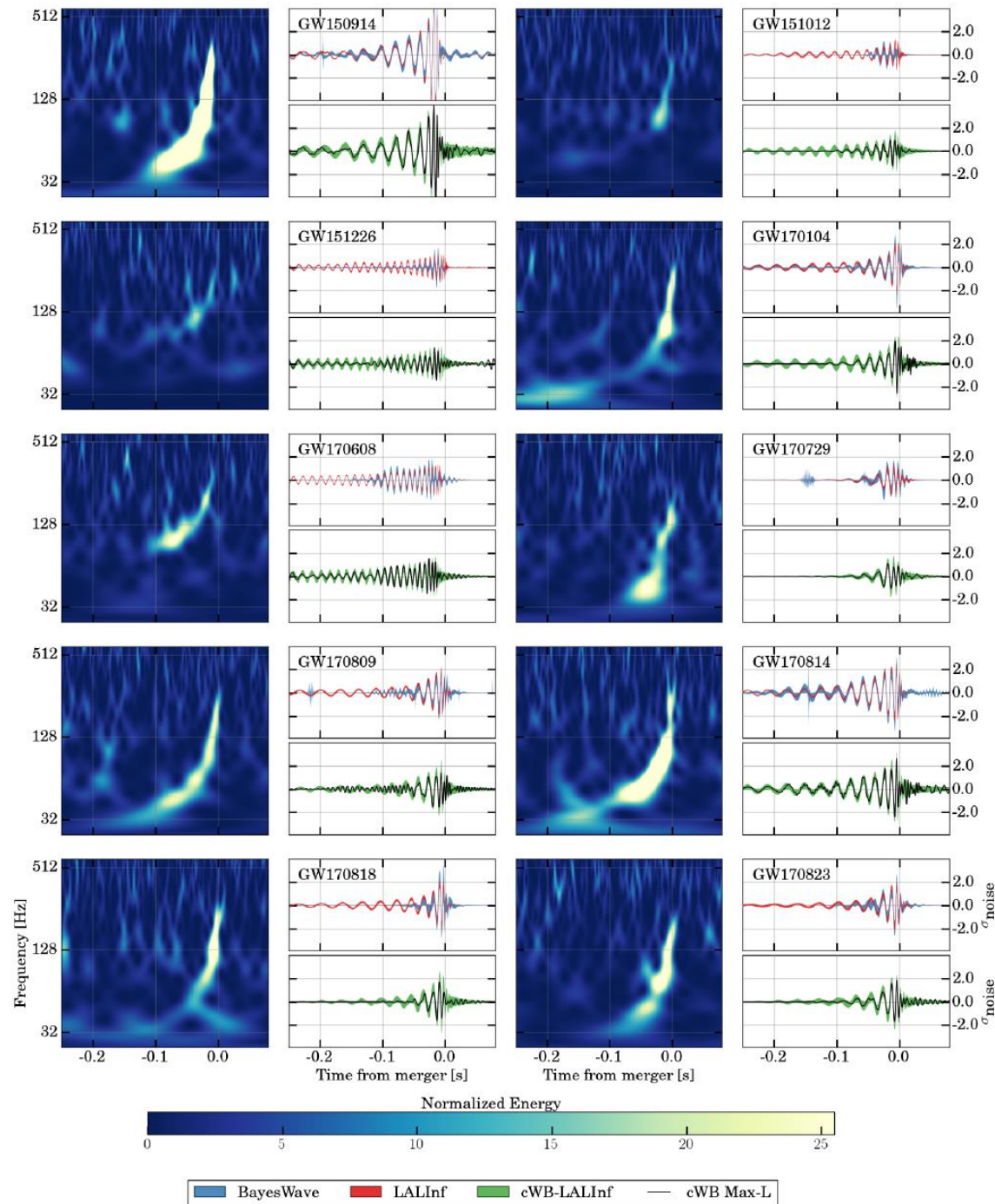
2018: nog 4 versmelten-
de dubbele BHs in LIGO
database gevonden
(30 nov.2018 bekend
gemaakt).

Eerste 10 LIGO Gravitatie-
signalen van versmeltende
dubbele zwarte gaten

Zwaarste: GW170729:

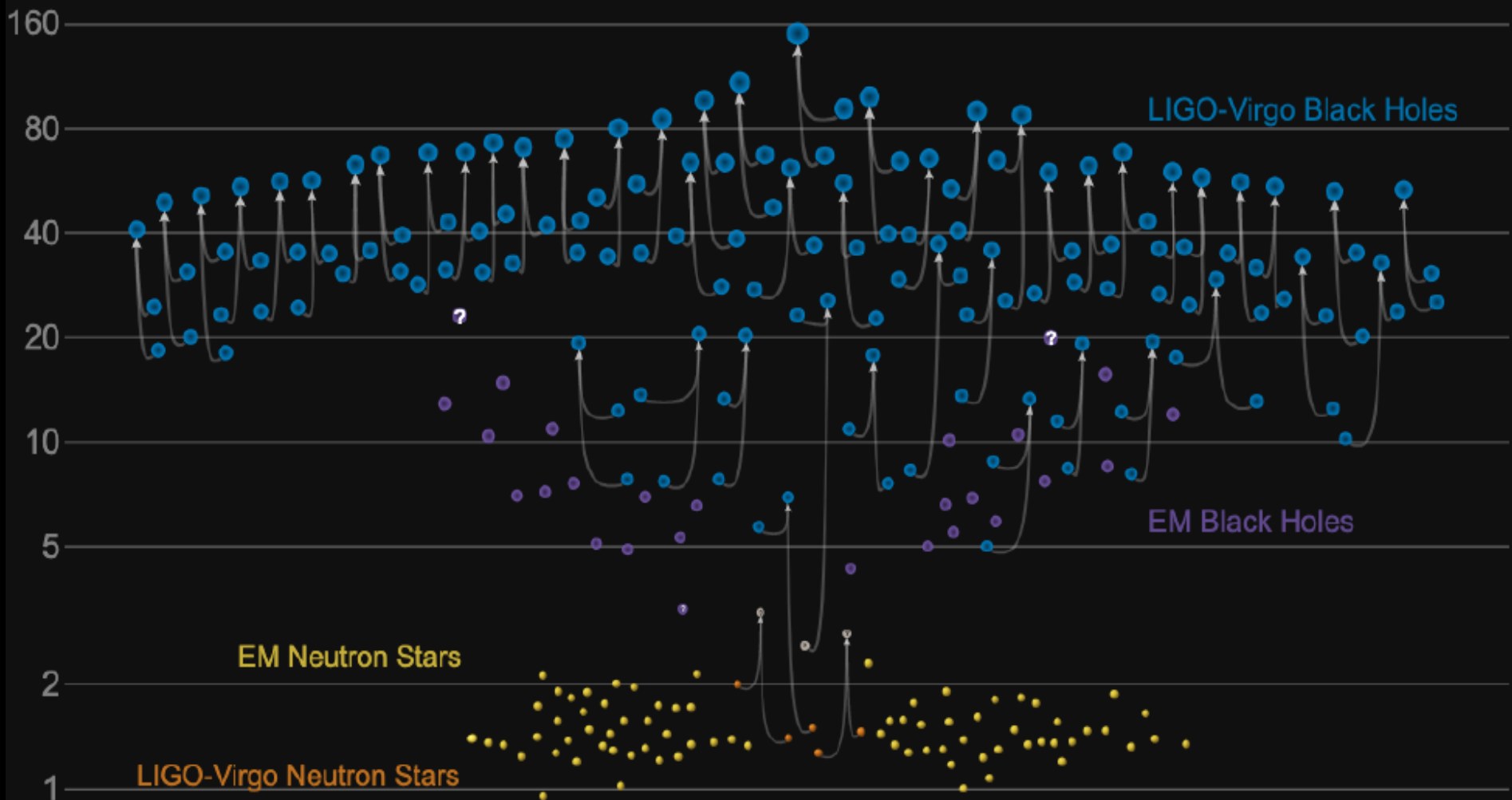
50.6 + 34.3 zonsmassa's

Van 8-4-tot 4-12 in 2019:
23 zekere events, waarvan
22 BH+BH, en 1 NS+NS
(26 April 2019)

Masses in the Stellar Graveyard

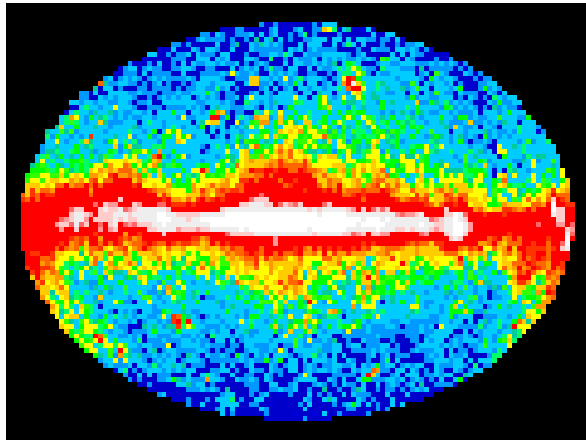
in Solar Masses

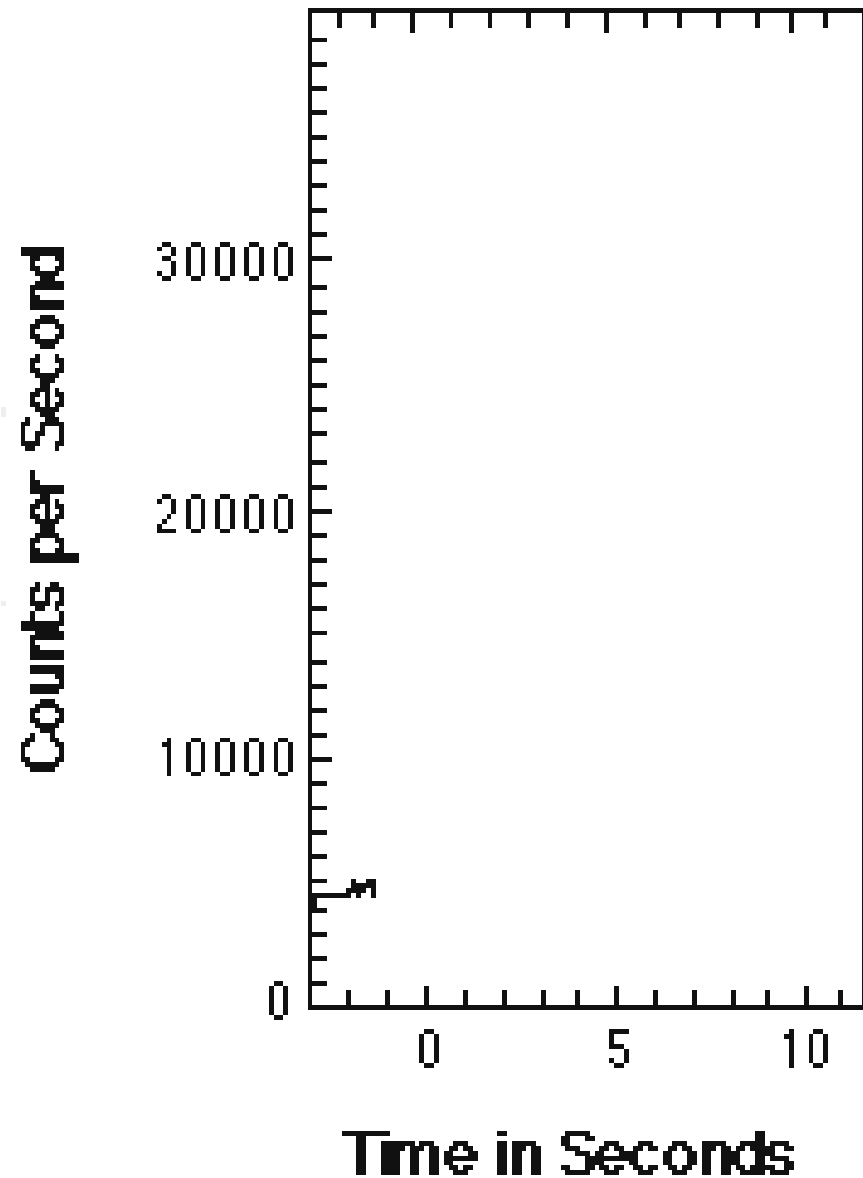
GWTC-2 plot v1.0

LIGO-Virgo | Frank Elavsky, Aaron Geller | Northwestern

Gamma Flitsen: gemiddeld één per dag op willekeurige plek aan hemel

GRB 910421

Ontstaan van korte Gamma Flits en “Red Nova”:
versmelten van 2 neutronensterren door verlies Gravitatiestraling

Voorspelde effecten bij versmelten van dubbele Neutronen Sterren:

- Sterke burst van gravitatiegolven: de enige zekere bron die LIGO verwachtte sinds 1977.
- Vorming neutron-rijke atoomkernen (goud, platina, uranium): 0.1 zonsmassa neutron-materie uitgestoten: zeer radio-actief: Hitte: “Rode nova” (“Kilo Nova”)
- Gamma-Flits (GRB) (*Paczynski 1986; Eichler et al. 1989*)

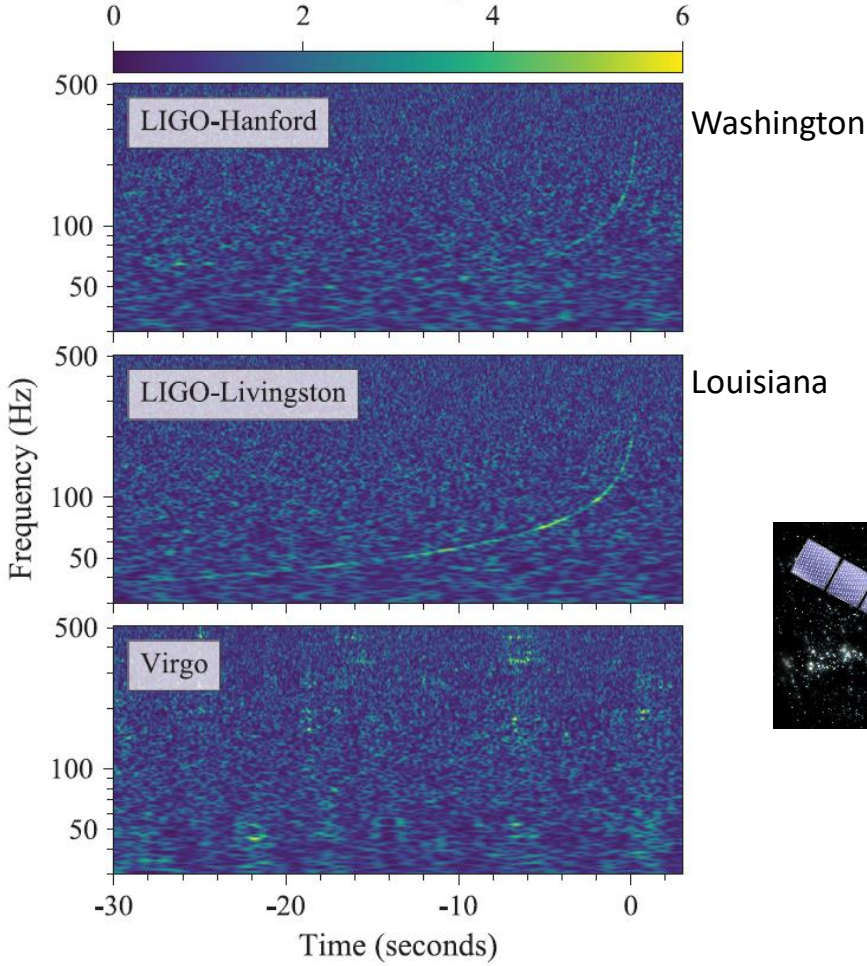
17 Aug. 2017: LIGO: versmelten van 2 neutronensterren + Gamma Flits

THE ASTROPHYSICAL JOURNAL LETTERS, 848:L13 (27pp), 2017 October 20

Abbott et al.

GW170817

Normalized amplitude

Integral
(ESA)

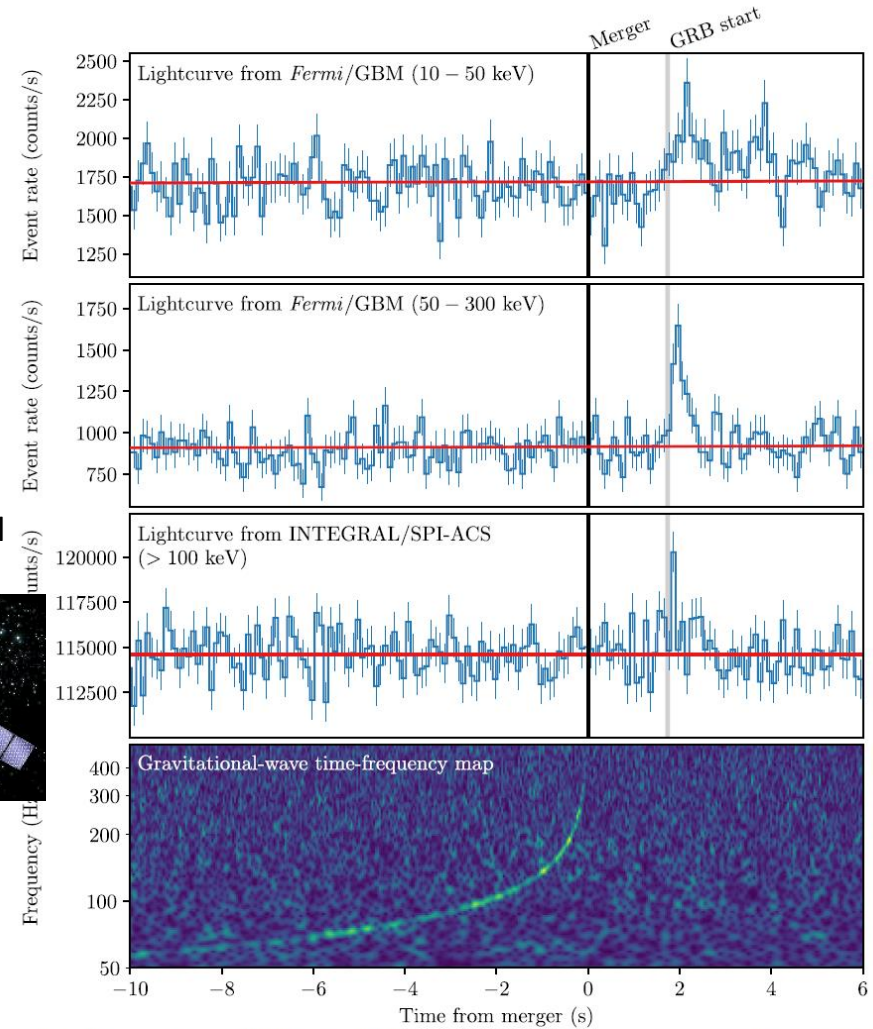

Figure 2. Joint, multi-messenger detection of GW170817 and GRB 170817A. Top: the summed GBM lightcurve for sodium iodide (NaI) detectors 1, 2, and 5 for GRB 170817A between 10 and 50 keV, matching the 100 ms time bins of the SPI-ACS data. The background estimate from Goldstein et al. (2016) is overlaid in red. Second: the same as the top panel but in the 50–300 keV energy range. Third: the SPI-ACS lightcurve with the energy range starting approximately at 100 keV and with a high energy limit of at least 80 MeV. Bottom: the time-frequency map of GW170817 was obtained by coherently combining LIGO-Hanford and LIGO-Livingston data. All times here are referenced to the GW170817 trigger time T_{0}^{GW} .

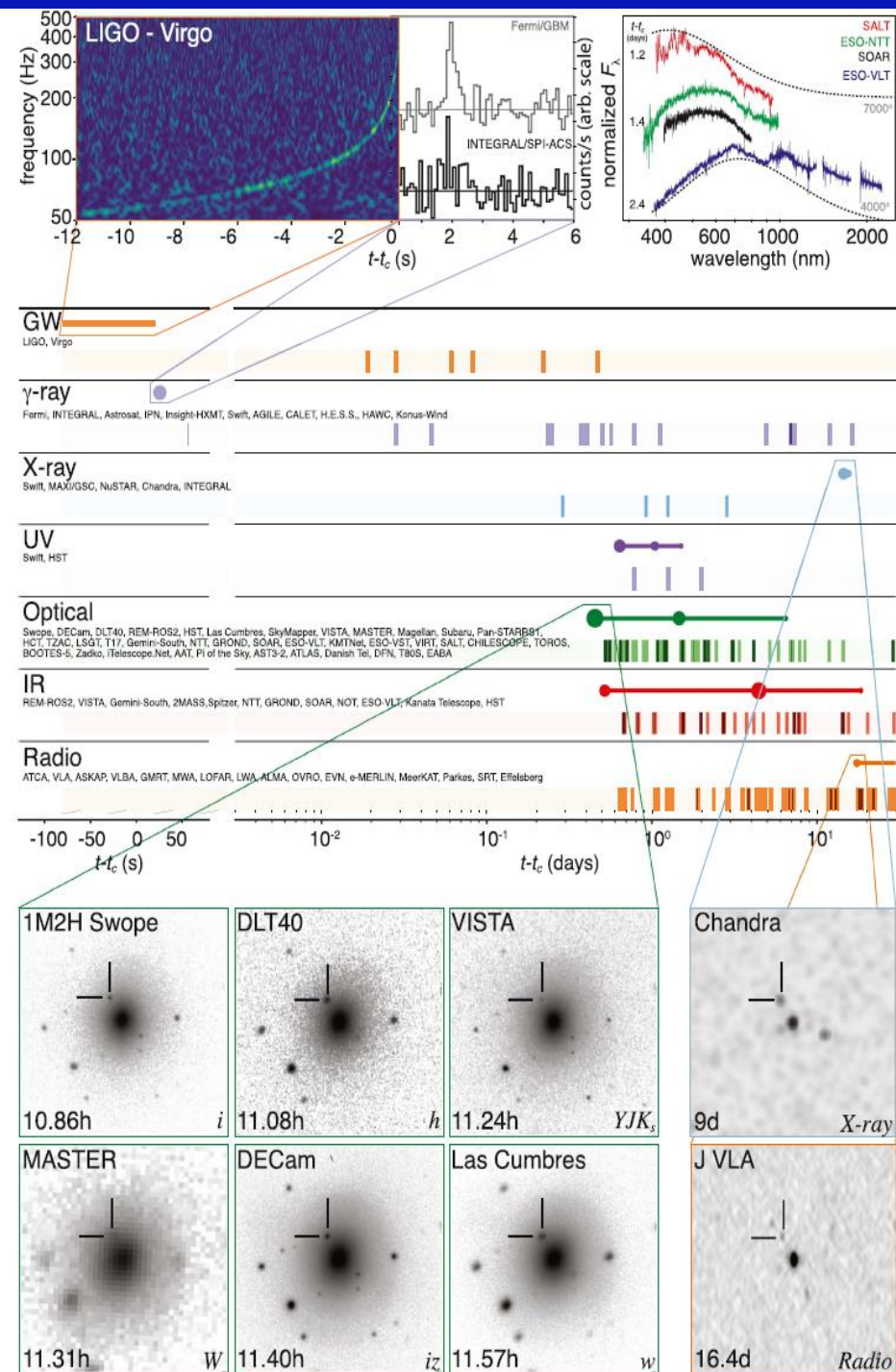
Waarnemingen bij alle golflengten, van gamma tot optisch, Infrarood, radio

Abbot + >3000 co-authors
ApJ Letters 848, L12 (49pp)

> 70 publicaties op 16 October
2017

NGC 4993: S0 stelsel met helft
massa van ons Melkwegstelsel
Laatste 5 miljard jaar geen
stervorming: dubbele
NS ouder zijn dan 5 miljard
Jaar.

Afst. $d = 42,5 \text{ Mpc} = 138 \text{ Miljoen}$
lichtjaar

Radio Detection of the Kilonova of GW170817

"For the greatest benefit to mankind"
Alfred Nobel

The Royal Swedish Academy of Sciences has decided to award the

2017 NOBEL PRIZE IN PHYSICS

**Rainer Weiss
Barry C. Barish
Kip S. Thorne**

"for decisive contributions to the LIGO detector and the observation of gravitational waves"

Het belang van Supernovae en dubbele neutronensterren

- A. Supernova zelf maakt alle elementen zwaarder dan IJzer, via neutronenbestraling van IJzer-atoomkernen
- B. Bepaalde elementen kunnen zo niet gemaakt worden, wel na versmelten van dubbele neutronenster: goud, uraan, platina
- C. Deze, tezamen met elementen zwaarder dan Helium, in binnenste van zware sterren gemaakt, worden geïnjecteerd in wolken Waterstof en Helium in sterrenstelsels: geleidelijk aan verrijkt met zwaardere elementen.
- D. Uit verrijkte wolken vormen zich nieuwe sterren, met planeten.